

Lada Badurina
Filozofski fakultet Rijeka
Sveučilišna avenija 4, HR-51000 Rijeka
lbadurin@ffri.hr

RED SASTAVNICA NA RAZINI SLOŽENE REČENICE I TEKSTA

Na tragu učenja praške funkcionalne (aktualne) rečenične perspektive o osnovnom i aktualiziranom redu riječi razmatrat će se redosljed sastavnica u složenim strukturama (subordiniranima i koordiniranima). U prvome redu zanimat će nas poredak surečenica (klauza) u sastavu zavisnosložene rečenice. Postavlja se naime pitanje čime sve može biti uvjetovana anteponiranost zavisne surečenice (tzv. inverzija), i to u različitim tipovima tekstova odnosno komunikacijskim situacijama (npr. u akademskom/znanstvenom i/ili predavačkom diskursu, potom u privatnim razgovorima itd.). U tu svrhu pozornost ćemo obratiti na primjere poput ovih: *Kao što je naslovom najavljeno, bavit ćemo se složenim rečenicama.*; *Kako bismo ubrzali objavljivanje zbornika, želja nam je što prije skupiti radove.*; *Kao što je prethodno rečeno, nastava počinje u listopadu.*; *Ako ne prekineš s glupostima, odlazim!*; *Dok ne ispraviš jedinice, ništa od izlazaka!* i sl. Što se pak nezavisnosloženih rečenica tiče, ponajprije ćemo se suočiti s pitanjem utvrđivanja primarnog redosljeda sastavnica (*Sjedim i razmišljam.* ili *Razmišljam i sjedim.*), da bismo potom pokušali utvrditi moguće razloge remećenja toga redosljeda (npr. *Umro – brao trešnje i pao sa stabla.* prema *Popeo se, brao trešnje, pao sa stabla, umro.*). Naposljetku budući da pristajemo uz gledište da se već složena rečenica može smatrati činjenicom teksta (J. Silić), ali i zbog toga što se aktualizirani red riječi/komponenata ostvaruje upravo u (kon)tekstualno uključenoj rečenici, u svjetlu ćemo novije lingvistike teksta (R. de Beaugrande i W. Dressler) o redosljedu komponenata promišljati kao o kohezivnom sredstvu.

Uvodno

Dva su moguća polazišta u razmatranju pitanja redosljeda sastavnica složene rečenice. *Prvi* – tradicionalan i suprasintaktički – svoj teorijsko-metodološki okvir nalazi u aktualnoj sintaksi, odnosno u praškoj funkcionalnoj (aktualnoj) rečeničnoj perspektivi. Gledište je to bitno određeno konceptom teksta kao *nadrečeničnog jedinstva*;¹ odatle slijedi i zamisao o rečenici kao aktualnoj veličini (tj. *iskazu*) te o aktualiziranom redosljedu rečeničnih (preciznije, *iskaznih*) komponenata. *Drugi* – noviji i tekstocentričan – nadahnjivat će se funkcionalnogramatičkim (na tragu *funkcionalne gramatike* M. A. K. Hallidaya) i tekstnolingvističkim (u duhu novije *lingvistike teksta* R. de Beaugrandea i W. Dresslera) spoznajama. U prvi plan postavljajući funkcionalni i/ili komunikacijski aspekt teksta,² u novim će se teorijskim okolnostima konačno jasnije artikulirati i pitanje načina postizanja/ostvarivanja jezične komunikacije. Posljedično, u gramatičkim će se opisima na jedinice nižega ranga (od teksta), pa tako i na rečenice, motriti iz perspektive komunikacijske aktivnosti – dakle *teksta* kao medija kojim se poruka prenosi (Halliday), dok će novouspostavljena „osvježena” gramatika/lingvistika/teorija teksta kao svoj primarni zadatak postaviti utvrđivanje biti teksta, njegove *tekstualnosti*, te će naročito izdvajati kriterije ili načela kojima se ona potvrđuje i/ili ostvaruje (De Beaugrande i Dressler). Ukratko, početna će zamisao o aktualizaciji rečenice kao jezične (gramatičke) jedinice – što će se nužno odražavati i na aktualizaciji osnovnog (gramatičkog) reda komponenata (nadodajemo: i sastavnica složene rečenice) – dobiti još jednu važnu dimenziju: promišljat će se o komunikacijskoj vrijednosti svake čovjekove jezične aktivnosti; u slučaju će se pak pojedinačnih iskaza moći razmatrati uloga koju oni imaju ne samo u prenošenju poruke (i to u skladu s intencijama njezina pošiljatelja) nego, napokon, i u ostvarivanju kohezivna teksta.³

A kad je o komunikacijskim vrijednostima riječ, moramo reći da se isti (ili barem približno isti) sadržaji mogu prenositi, pa onda i isti (ili barem približ-

¹ Simboličan put *od rečenice do teksta* nedvosmisleno je ekspliciran u naslovu Silićeve monografije (Silić 1984).

² Odčitava se to i u ponuđenim određenjima *teksta*: tekst je primjer jezika u uporabi; ljudi kad govore ili pišu proizvode tekstove (Halliday 2004: 3), odnosno tekst je komunikacijski događaj koji mora ispuniti određene kriterije tekstualnosti (De Beaugrande i Dressler 2010: 14).

³ Pozivamo se ovdje na dva svojstva teksta (kriterija/načela tekstualnosti) koja smatramo važnim za našu temu – intencionalnost (stav autora teksta da stvori kohezivan i koherentan tekst koji će ispuniti njegove *namjere*) i kohezivnost (način na koji su *povezane* sastavnice površinske strukture teksta). Opširnije o kriterijima tekstualnosti usp. u De Beaugrande i Dressler 2010.

no isti) komunikacijski ciljevi postizati različitim (*su*)rečeničnim kompleksima⁴ (usp. i Thompson 2004: 202), primjerice:

Iako je ovo zanimljiva i poticajna tema, ne znam hoću li dovoljno jasno argumentirati glavne teze.

Ne znam hoću li dovoljno jasno argumentirati glavne teze iako je ovo zanimljiva i poticajna tema.

Ovo je zanimljiva i poticajna tema, ali ne znam hoću li dovoljno jasno argumentirati glavne teze.

Ovo je zanimljiva i poticajna tema. Ne znam međutim hoću li dovoljno jasno argumentirati glavne teze.

Ovo je zanimljiva i poticajna tema. Ipak ne znam hoću li dovoljno jasno argumentirati glavne teze.

Ovo je zanimljiva tema. Ne znam hoću li uspjeti dovoljno jasno argumentirati glavne teze.

Sve u svemu, u središtu će se naše pozornosti naći složene rečenične strukture: dakle načelno na isti način *surečenični kompleksi*, bez obzira na tip odnosa među surečenicama (klauzama) u njihovu sastavu, kao i – nazovimo ih tako – *rečenični kompleksi*, tj. rečenice u sukcesivnome slijedu, i opet bez obzira na tip odnosa koji se na nadrečeničnoj/tekstnoj razini među njima uspostavlja. Uvažavajući naime mogućnost (ili, bolje reći: *pravo*) govornika da se u svakoj pojedinoj (raz)govornoj situaciji, u trenutku kodiranja poruke odluči za ovaj ili onaj izraz – koordiniranu ili subordiniranu rečeničnu ili višerečeničnu struk-

⁴ Prihvatljivim smatramo distingviranje *rečenice* (engl. *sentence*) i *surečeničnog kompleksa* (engl. *clause complex*): rečenica je odsječak pisanog teksta omeđen stankama (tj. točkama ili ekvivalentnim interpunkcijskim znakovima); (su)rečenični se kompleks može, ali i ne mora poklapati s rečenicom, npr. *Pokazat ćemo to na primjeru tako da bude svima jasno.* naspram *Pokazat ćemo to na primjeru. Tako da bude svima jasno.* (usp. Halliday 2004: 371; također i Thompson 2004: 22). Surečenice se u surečeničnom kompleksu mogu nalaziti u odnosu zavisnosti (subordinacija; hipotaksa – npr. *Pokazat ćemo to na primjeru tako da svima bude jasno.*) ili nezavisnosti (koordinacija; parataksa – npr. *Pokazat ćemo to na primjeru i svima će biti jasno.*), u sindetskim (vezničkim – npr. *Pokazat ćemo to na primjeru pa će svima će biti jasno.*) ili asindetskim (bezvezničkim – npr. *Pokazat ćemo to na primjeru, svima će biti jasno.*) vezama. Također, semantičkim/pragmatičkim, odnosno komunikacijskim ćemo ekvivalentima smatrati strukture u kojima su (su)rečenice odvojene znakom rečenične granice (recimo: *rečenični kompleks* – npr. *Pokazat ćemo to na primjeru. Svima će biti jasno.*). Napokon, segmentaciju komunikacijskog kontinuuma (ili teksta) bilo na surečenični bilo na rečenični kompleks smatramo razmjerno proizvoljnom, napose kad je riječ o govorenoj jezičnoj realizaciji. Tada ćemo se u pravilu rukovoditi sviješću o segmentaciji u pisanome jeziku (o tome usp. i Halliday 2004: 371).

turu (hipotaksu ili parataksu)⁵ – usmjerit ćemo se na pretpostavljene, upravo intendirane komunikacijske ciljeve koji su uvijek u podlozi učinjenih odabira.

Teorijsko-metodološki okvir(i) – konkretnije

Valja napokon reći koju i o metodološkom postupku – ili metodološkim postupcima – kojima ćemo se ovdje priklanjati. Kao što je već najavljeno, i u teorijskom i u praktičnom smislu respektabilna zamisao o osnovnom (tj. gramatičkom) i aktualiziranom redu sastavnica na razini složene rečenice i teksta nadahnjivat će se u prvome redu funkcionalnom rečeničnom perspektivom (aktualnom sintaksom, suprasintaksom). Važan, početni korak u tom metodološkom obrascu predstavljat će, dakako, ustanovljavanje osnovnog (gramatičkog) reda sastavnica, i to posebno u zavisnosloženim, posebno u nezavisnosloženim strukturama (tj. *surečeničnim kompleksima*). Pritom će u obzir trebati uzimati ne samo način na koji navedenome pitanju pristupa „matična” teorija (naime funkcionalna rečenična perspektiva) nego i kako su složene rečenice opisane u (novijim) hrvatskim gramatikama. Potom zanimljiva će zapažanja ponuditi i funkcionalna gramatika, koja će – između ostaloga – priskrbiti i nove poglede na funkcionalnost (su)rečeničnih kompleksa, i to posebice iz perspektive teksta. Uvažavanje će se pak inherentnih obilježja teksta – odnosno kriterija tekstualnosti ili konstitutivnih načela teksta – pokazati u svemu komplementarnim promišljanjima o funkcionalnosti složenih (su)rečeničnih struktura: ostvarivanje komunikacijskih zadaća teksta kao *komunikacijskoga događaja* – a upravo to našlo se u središtu novije lingvistike/teorije teksta – sasvim će se pouzdano moći pratiti, ali i svoju će potvrdu neupitno nalaziti na nižoj razini – onoj raznovrsnih rečeničnih kompleksa od kojih je tekst *satkan*.

Hipotaksa: zavisnosložene rečenice

Hipotaksa – kao tip gramatičkog odnosa među surečenicama u surečeničnom kompleksu – pretpostavlja dakle zavisnost jedne surečenice o drugoj, konkretno one zavisne o osnovnoj, pri čemu zavisnost može biti eksplicirana (u pravilu veznim sredstvima određenoga tipa; tzv. sindetske strukture – npr. *Molim vas da se javite.*) ili tek implicirana (tzv. asindetske strukture – npr. *Molim*

⁵ O hipotaksi i parataksi u kontekstu razvijanja teksta promišljao je M. A. K. Halliday. O tome međutim više u nastavku.

vas, javite se.).⁶ Ono o čemu će posebno trebati povesti računa pri određivanju osnovnog (gramatičkog) redosljeda komponenata, pa onda i mogućih permutacija tog redosljeda jest tip zavisnog odnosa među (su)rečenicama.

Vrijedna promišljanja toga tipa naći ćemo već u funkcionalnoj rečeničnoj perspektivi. Josip Silić govori o trima tipovima složenih rečenica (usp. Silić 1984: 21–25). Prve su složene rečenice s odnosnim zavisnim dijelom,⁷ npr. *Vratio mi je knjigu koju sam mu posudio.* – i za njih je karakteristična postponiranost zavisne surečenice.⁸ Druge su složene rečenice s uzročnim, vremenskim, pogodbenim i dopunskim zavisnim dijelom. Njima je svojstven odnos *uzrok – posljedica*, pa odatle i česta (dodali bismo: dakako ne i nužna) anteponiranost zavisnoga dijela (npr. *Budući da je bolestan, ne ide u školu.*, *Kad je bolestan, ne ide u školu.*, *Ako je bolestan, ne ide u školu.*, *Iako je bolestan, ide u školu.*). Naposljetku, treće su složene rečenice s izričnim, namjernim, posljedičnim⁹ i načinskim zavisnim dijelom. S obzirom na to da je njima svojstven odnos *posljedica – uzrok*, njihova je značajka postponiranost zavisnoga dijela (*Svi su rekli da će se odazvati pozivu.*, *Profesor će doći da nas ispita.*, *Djevojka se smijala da su joj suze navrle na oči.*, *Radio je kako se nismo nadali.*).¹⁰ Utvrdivši osnovni red komponenata u surečeničnome kompleksu, a ostajući vjerni teorijskom konceptu funkcionalne rečenične perspektive, možemo dometnuti i to da

⁶ Osnovna se surečenica određuje kao ona u čije se ustrojstvo uvrštava zavisna (ona može biti i nezavisna i zavisna), npr. *Neće doći jer nije dobio poziv.* ili *Kaže da neće doći jer nije dobio poziv.* (usp. Silić i Pranjko 2005: 329). O pojmovno-terminološkim pitanjima čitamo i u funkcionalnoj gramatici (usp. Halliday 2004: 374): odnos se zavisnosti (hipotaksa) uspostavlja između dominantne i zavisne (subordinirane) surečenice, pri čemu – naglašava se, a važno je to za našu temu – odnos je zavisnosti načelno neutralan spram redosljeda u kojem se elementi (surečenice) pojavljuju.

⁷ Njih Silić smatra složenim rečenicama *sui generis* jer u njima „veznik i vezuje i zamjenjuje” (Silić 1984: 22).

⁸ Tome ipak valja pridodati da se u jednom tipu složenih rečenica s odnosnim zavisnim dijelom zavisni dio učvrstio u antepoziciji: to su one s kataforičko-anaforičkim kompleksom, npr. *Onaj tko rano rani taj dvije sreće grabi – Tko rano rani, dvije sreće grabi* (Silić 1984: 22–23).

⁹ Načinima se iskazivanja posljedice u hrvatskome jeziku, pa onda i posljedičnim rečenicama te redom surečenica u njima bavio Luka Vukojević (usp. Vukojević 2005). On je upozorio na to da – iako u posljedičnim rečenicama u načelu zavisna surečenica dolazi iza glavne – postoje i neki tipovi posljedičnih rečenica u kojima je zavisna surečenica anteponirana. To su redom ove posljedične rečenice: (1) rečenice potrebnog uzroka (npr. *Da bi se u tome uspjelo, nužno je prethodno provjeriti...*), (2) rečenice dostatnog ili nedostatnog uzroka (npr. *Kako bismo se uvjerali da tomu nije tako, dovoljno je razmisliti...*), (3) rečenice s konstrukcijom *da + imenica + komparativ* (npr. *Da apsurd bude veći, sindikati su podnijeli prijavu...*) (usp. Vukojević 2005: 124–129).

¹⁰ Svi primjeri koje smo ovdje naveli Silićevi su.

je svako *remećenje* osnovnoga (gramatičkog¹¹) reda posljedica aktualizacije rečenice/iskaza, pa ujedno i signal njezine kontekstualne uključenosti. Konkretnije, red se sastavnica složene rečenice dovodi u vezu s njezinim tematsko-rematiskim (tj. obavijesnim) ustrojstvom, pa će se tako moći utvrditi da obavijesni subjekt (ono što proistječe iz konteksta) prethodi obavijesnom predikatu (onome što je u obavijesti novo). S tim je u vezi i važan kriterij komunikacijske zasićenosti ili *komunikacijskoga dinamizma*,¹² a najviši se stupanj komunikacijske zasićenosti, obavijesno središte složene rečenice načelno nalazi upravo na njezinu zavisnom dijelu. Naposljetku uobičajena tehnika utvrđivanja obavijesnoga ustrojstva jest postavljanje pretpostavljenih pitanja (usp. Silić 1984: 75–79; Silić i Pranjković 2005: 367–374), kojima se zapravo simulira određeni (jezični i/ili situacijski) kontekst.¹³

U skladu sa svojom funkcionalnom naravi funkcionalna se gramatika M. A. K. Hallidaya (i, uopće, funkcionalna gramatika halidejevskog tipa) zanima za različite tipove odnosa među surečenicama u vezi (usp. Halliday 2004: 373–383 i d.; Thompson 2004: 197–216). U prvome redu ustanovit će da surečenice u surečeničnom kompleksu mogu biti različita stupnja međuovisnosti (tzv. taksis, engl. *taxis*), mogu se naime nalaziti u odnosu *hipotakse* ili *paratakse*, uz važnu napomenu da se u surečeničnim kompleksima nerijetko kombiniraju oba tipa/stupnja međuovisnosti (npr. *Ako još niste previše umorni, // prošetajte Ulicom Kirribilli, // skrenite desno u Aveniju Waruda, // zatim opet desno u Ulicu Waruda, // gdje ćete pronaći Rezervat Mary Booth.*). Potom mogu se razmatrati i logičko-semantički odnosi među surečenicama. Dva su osnovna: *ekspanzija* (širenje), kada sekundarna surečenica na neki način širi primarnu (npr. *Ivan*

¹¹ Svakako je zanimljivo spomenuti da su gramatike (sintakse) uglavnom suzdržane i kad je u pitanju gramatički red komponenata (dakako, manje iznenađuje to što rečenične sintakse mimoilaze pitanje aktualizacije surečeničnih struktura). Od novijih hrvatskih gramatika ovim će se pitanjem pozabaviti tek Silić–Pranjkovićeve (usp. Silić i Pranjković 2005: 367–374).

¹² Komunikacijski dinamizam središnji je pojam praške teorije funkcionalne (aktualne) rečenične perspektive. Odnosi se na organizaciju rečenice i njezinih dijelova usmjerenu prenošenju cjelovite obavijesti, pri čemu svi rečenični elementi nemaju istu komunikacijsku vrijednost, odnosno isti stupanj komunikacijske zasićenosti ili komunikacijskoga dinamizma (usp. Firbas 1992: 6). Ili, drugim riječima, stupanj komunikacijskog dinamizma relativna je veličina prema kojoj jezični element koje god razine pridonosi daljnjem razvoju komunikacije (usp. Firbas 2003: 7–9).

¹³ U tom smislu moguće su strukture *Nazvala ju je kad je doputovala u Osijek.* (kao odgovor na pitanje *Što se dogodilo?* ili *Kada ju je nazvala?*) i *Kad je doputovala u Osijek, nazvala ju je.* (kao odgovor na pitanje *Što se dogodilo kad je doputovala u Osijek?*). K tome, načelno, ono što proistječe iz konteksta (obavijesni subjekt) u komunikaciji može biti izostavljeno: *Kada ju je nazvala? Kad je doputovala u Osijek.* ili *Što je uradila kad je doputovala u Osijek? Nazvala ju je.* Napokon, (surečenična) je elipsa prepoznata kao često kohezivno sredstvo (usp. Halliday i Hasan 1976: 222–225), a samim time, prema koncepciji funkcionalne rečenične perspektive, i signal kontekstualne uključenosti rečenice (usp. i Silić 1984: 109–132).

nije čekao; pobjegao je. ili Ivan je pobjegao, što je sve iznenadilo.), i projekcija, kad se sekundarna surečenica projicira kroz primarnu (npr. Ivan je rekao: „Bježi!” ili Ivan je rekao da bježi.). Naposljetku, o čemu su posvjedočili ne-
tom navedeni primjeri, sustav se stupnjeva međuovisnosti (parataksa i hipotaksa) presijeca s logičko-semantičkim odnosima – i jedino tako, imajući to u vidu, može se ustanoviti osnovni niz mogućih surečeničnih veza.¹⁴

Konačno, znajući da je tekst *žarišna točka* funkcionalnogramatičkih opisa, ne bi trebala iznenaditi velika pozornost koja je u njima posvećena surečeničnim kompleksima, napose vezama koje se uspostavljaju među njihovim sastavnicama. Upravo u parataksi i hipotaksi prepoznate su *snažne gramatičke strategije koje sudjeluju u retoričkom razvoju teksta* (usp. Halliday 2004: 375). S tih ćemo se pozicija napokon vratiti i pitanju redosljeda sastavnica/surečenica u složenim rečenicama.

Dosad smo utvrdili jedino to da je remećenje osnovnog (gramatičkog) redosljeda surečenica u složenoj rečenici (tj. surečeničnom kompleksu) – a što u najvećem broju slučajeva pretpostavlja anteponiranje zavisne surečenice – posljedica aktualizacije (i/ili kontekstualizacije) složene rečenice/iskaza. Važno, upravo ključno pitanje koje smo ostavljali po strani jest pitanje razloga koji stoje iza takvih ostvaraja. Dakako imat ćemo na umu one tipove zavisnosloženih rečenica u kojima je takva permutacija moguća. Premda bi se, slijedeći logiku obavijesnoga (tematsko-rematskog) ustrojstva, ponajčešće mogla očekivati postponiranost zavisne surečenice jer se na njoj ostvaruje najviši stupanj komunikacijskoga dinamizma (npr. *Zašto te nema? Doći ću kad me pozoveš.*), moguće su i ovakve realizacije: *Kad me pozoveš, doći ću!* (i to npr. u situaciji u kojoj se želi naglasiti da je poziv *uvjet dolaska*).¹⁵ Josip Silić je zarana zamijetio da je anteponiranost „izričnog, namjernog, posljedičnog i načinskog zavisnog dijela uvjetovana visokim stupnjem komunikativnog dinamizma, te ima karakter verificiranja onoga što se njime kazuje”, ali i nadodao da „postoji razlika u slobodi permutiranja dijelova složene rečenice između složenih rečenica s uzročnim, vremenskim, pogodbenim i dopunskim zavisnim dijelom i složenih rečenica s izričnim, namjernim, posljedičnim i načinskim zavisnim dijelom”. Istaknuo je odmah i potrebu istraživanja „koliko je ta sloboda uvjetovana komunikativnim, koliko logičkim, koliko leksičkim, a koliko gramatičkim činionicima”

¹⁴ Složeno pitanje suodnosa gramatičkih i logičko-semantičkih kriterija u (su)rečeničnim kompleksima nadilazi okvire ovoga rada. Ovdje možemo samo spomenuti da se logičko-semantička zavisnost može ostvariti i u hipotaktičkim i u parataktičkim strukturama, npr. *Otvorite prozor jer je zagušljivo.* ili pak *Otvorite prozor. Zagušljivo je.*

¹⁵ Štoviše, iz razmatranja ovdje možemo isključiti autorske odabire za koje se može utvrditi da idu u red stilski obilježenih.

(usp. Silić 1984: 25). Tridesetak godina kasnije isti će autor izdvojiti anteponiranost zavisne surečenice kao jednu od značajki znanstvenoga funkcionalnog stila te nadodati: „Razlog je tomu taj što se u anteponiranoj zavisnoj surečenici nalazi **poziv na sljedeći sadržaj** i što u njoj pisac uspostavlja vezu s odgovarajućim metodološkim postupcima kojima se služi ili koje supostavlja jedne drugima. Na taj način **uspostavlja vezu prethodnoga teksta sa sljedećim**, pa takve (anteponirane) surečenice služe i kao **sredstva međutekstne veze**” (usp. Silić 2006: 202; istaknula L. B.).

U znanstvenim tekstovima anteponirane su zavisne surečenice očigledno vrlo frekventne. Za potvrdom toga neće trebati suviše tragati.¹⁶

Ono što bi, smatramo, u promišljanjima o funkciji znanstvenih tekstova i napose specifičnosti znanstvene komunikacije svakako valjalo uzeti u obzir jest s jedne strane kompleksnost kognitivnih procesa na kojima se ta komunikacija zasniva (pri čemu je kognicija podjednako važna i pri procesiranju i pri recepciji znanstvene poruke),¹⁷ a s druge pak pojačana težnja da se kompleksni sadržaji izlože sustavno i/ili metodično. U takvim će se okolnostima nametnuti potreba za naglašavanjem logičko-semantičkih odnosa u tekstu, primjerice uzroka ili uvjeta i posljedice, ili vremenskih odnosa između supostavljenih radnji, ili koncesivnosti, ili kondicionalnosti itd. Drugim riječima, u argumentacijskome će postupku u prvi plan izbijati tipovi odnosa među (su)rečenicama u (su)rečeničnom kompleksu – i tekstu. Usudili bismo se pretpostaviti da će se naglašavanjem tih odnosa zahtjevna znanstvena komunikacija učiniti lagodnijom, a znanstveni tekst prohodnijim. K tome našavši se na istaknutoj, *početnoj* poziciji složene rečenice, zavisnost određenoga tipa postaje ne samo signal kontekstualne uključenosti rečenice/iskaza nego i važna spona u međurečeničnom i/ili unutartekstnom povezivanju – dakle jako kohezivno sredstvo.

No želimo primijetiti još nešto. Anteponirane su zavisne surečenice činjenica i nekih drugih tipova komunikacije. Primjerice rečenica *Kako bismo ubrzali objavljivanje zbornika, želja nam je što prije skupiti radove*. preuzeta je iz

¹⁶ Bilo je dovoljno prolistati, recimo, jedan zbornik tekstova (odabrali smo *Sintaksu padeža*, Zagreb, 2010) pa da se iz radova različitih autora izdvoje deseci primjera. Ipak, spomenimo, prvotna zamisao da se anteponirane zavisne surečenice potraže samo u sažecima radova nije se pokazala naročito uspješnom: zabilježena su tek tri takva primjera. No čini se da se i tomu mogu naći razlozi: sažeci su kraće, relativno samostalne forme u kojima se ne pribjegava argumentaciji (a smatramo da će upravo argumentacijskome diskursu biti primjerene anteponirane zavisne surečenice); potom zbog kraćine i sažetosti sažetaka ne nameće se potreba za dodatnim ekspliciranjem kohezivnih veza.

¹⁷ Posljedica je toga, nesumnjivo, i uopće frekventnost (zavisno)složenih rečenica u znanstvenome tekstu.

poziva upućena sudionicima ove konferencije. Takve strukture nisu međutim rijetke ni u svakodnevnim privatnim (razgovornim) situacijama: *Ako ne prekineš s glupostima, odlazim!*; *Dok sve ne pojedješ, nema ustajanja od stola!*; *Ako ne daš uvjete, ništa od upisa sljedeće godine!*; *Dok ne napišeš zadaću, nema igranja!* itd. Ako tekstovi (ili komunikacijske situacije) iz kojih su navedeni surečenični kompleksi istrgnuti s onim znanstvenima i ne dijele stupanj zahtjevnosti i složenosti, u obama se tipovima komunikacije antepoviranim zavisnim sastavnicama komunikacijsko težište želi staviti na tip zavisnosti, pa čak i na zavisnost samu.¹⁸

Parataksa: nezavisnosložene rečenice

Parataksu – kao tip gramatičkog odnosa među (su)rečenicama u (su)rečeničnom kompleksu – odlikuje gramatička neovisnost jedne (su)rečenice o drugoj, tj. odnos koordinacije. Kao i u slučaju hipotakse, takav se tip odnosa može uspostavljati i u sindetskim i u asindetskim strukturama; ona se štoviše uspostavlja podjednako između surečenica u sastavu složene rečenice kao i između rečenica u slijedu (u tekstu). No čini se da je – što se redosljed sastavnica u takvim, koordiniranim (su)rečeničnim strukturama tiče – situacija bitno drukčija. Prvo pitanje koje ovdje postavljamo (imajući dakako u vidu da je riječ o *gramatičkoj neovisnosti*) jest može li se – i ako da, na temelju kojih kriterija – utvrditi osnovni (gramatički) redosljed (su)rečenica. Tek potom možemo problematizirati postoji li uopće mogućnost njegova remećenja; i opet, ako da, u kojim okolnostima.

To da gramatike samo iznimno spominju redosljed surečenica u nezavisnosloženim rečenicama može se pripisati činjenici da taj redosljed i nije gramatički uvjetovan. Složit ćemo se naime s konstatacijom da su komponente u koordiniranim strukturama povezane „logički i leksičkosemantički, te se njihov redosljed utvrđuje, uglavnom, po načelu logičke i leksičkosemantičke postupnosti” (Silić 1984: 26) te nastojati to komentirati na nekoliko tipova primjera.

U rečenicama tipa *Sjedi i razmišlja.*, *Slušaj i uči!*, *Pamti pa vrati!* premetanje nije moguće bilo stoga što radnja iskazana glagolom stanja na stanovit način obuhvaća i/ili prožima radnje iskazane drugim glagolima (u našem primjeru glagolom govorenja, mišljenja, osjećanja itd.) jer *stanje* naime pretpostav-

¹⁸ Utoliko će sigurno biti zanimljivo zapaziti da su primjeri iz privatne komunikacije koji su nam se ovdje nametnuli redom imperativne konstrukcije sasvim zamislive u neposrednom obraćanju.

lja trajanje, a radnje iskazane drugim glagolima i ne nužno¹⁹ bilo zato što se drugom surečenicom iskazuje neka vrsta posljedice ili bar nečega što logično slijedi nakon radnje prve surečenice (slušanje prethodi učenju, pamćenje vraćanju).²⁰ Moglo bi se nadalje reći i to da se uzročno-posljedične veze uspostavljaju i između surečenica od kojih se sastoji poznati tirolski nadgrobni natpis – *Popeo se, brao trešnje, pao, umro* (usp. De Beaugrande i Dressler 2010: 85); stoga i remećenje njihova redosljeda u najmanju ruku neće biti očekivano, a i komunikacijsko će težište time nužno biti pomaknuto.²¹

Ono što je rečeno za surečenice u surečeničnom kompleksu vrijedit će i za rečenice u rečeničnom kompleksu, npr.: *Jako mi se svidio film. Odlučila sam pročitati i knjigu*. Ne samo da gledanje filma prethodi čitanju knjige (dvije su radnje susljedne i navode se kronološkim redom) nego je, štoviše, čitanje knjige neposredno potaknuto gledanjem filma. Isti će se odnos uzroka i posljedice zadržati i u slučaju remećenja kronologije: *Odlučila sam pročitati knjigu. Jako mi se (naime) svidio film*.²²

S druge strane moramo zamijetiti da ima i (su)rečeničnih kompleksa u kojima, što se redosljeda sastavnica tiče, ne postoje logičko-semantička ograničenja, npr.: *Čita i sluša glazbu., Jedu i razgovaraju.* ili pak *Čitala je svoju omiljenu knjigu. Glazba je tiho svirala.* U prvome redu valja uočiti da je riječ o (su)rečenicama s istovrsnim (imperfektivnim) glagolskim predikatima, pa onda i o radnjama koje se odvijaju simultano.²³ Samim time mogućnost njihova premetanja neće dolaziti u pitanje (*Sluša glazbu i čita., Razgovaraju i jedu* ili *Glazba je tiho svirala. Čitala je svoju omiljenu knjigu*), iako i u primjerima poput navedenih, složiti ćemo se, načelno treba uvažiti redosljed koji je odabrao govornik (usp. i Thompson 2004: 198).

¹⁹ Rečenica bi se *Sjedi i razmišlja.* mogla parafrazirati subordiniranom strukturom *Dok sjedi, razmišlja.*, ali ne – barem ne s istim značenjem i u istom komunikacijskom kontekstu – *Dok razmišlja, sjedi.*

²⁰ Posljedičnost može biti posebno naglašena (sastavnim) veznikom *pa*, koji dolazi između rečenica s odnosom susljednosti (usp. Silić i Pranjaković 2005: 323). Kao takva (*Pamti pa vrati.*), rečenica je i frazeologizirana.

²¹ Osim navedenoga jedini zamislivi poredak sastavnica bio bi *Umro – popeo se na stablo, brao trešnje, pao.*, i to u situaciji posebna isticanja kobne posljedice (smrti). Takav će, premetnuti redosljed biti posebno istaknut: ritmo-melodijski (stankom) ili, u pismu, grafički (crtom).

²² Taj bi se rečenični kompleks mogao parafrazirati ovako: *Odlučila sam pročitati knjigu jer jako mi se svidio film.*, odnosno *Budući da mi se jako svidio film, odlučila sam pročitati i knjigu.* Učvršćuje nas to u uvjerenju da o hipotaksi i parataksi treba razmišljati tek kao o tipovima gramatičkih odnosa koji mogu, ali i ne moraju korespondirati s logičko-semantičkim odnosima koji se uspostavljaju među (su)rečenicama. I, dakako, govornik se slobodno, uvijek u skladu sa svojim komunikacijskim namjerama, odlučuje za ovaj ili onaj tip (su)rečeničnog kompleksa.

²³ O vremenskim odnosima u složenoj rečenici i tekstu više u Badurina 2013.

Zaključno

Pitanje kojim smo se ovdje bavili – naime red sastavnica u složenoj rečenici i tekstu – aktualiziralo je još neka. U prvome redu morao se razmotriti odnos rečenice i teksta, i to ne samo s obzirom na aktualizaciju složene rečenice (u duhu funkcionalne rečenične perspektive) nego i u pogledu određivanja (su)rečeničnih granica. Konkretnije, kad je o koordiniranim strukturama riječ, pokazalo se da se isti tipovi odnosa uspostavljaju u surečeničnim i rečeničnim kompleksima; stoga se i pitanje početka i kraja rečenice, posebice kad je riječ o govorenom tekstu, dodatno relativizira. Presijecanje (i ne nužna podudarnost) kriterija gramatičke i logičko-semantičke (ne)zavisnosti prepoznato je kao zanimljiva tema koja nadilazi okvire ovoga rada (u strukturi ovoga teksta ostali smo vjerni gramatičkom kriteriju kao ključnome). Naposljetku i zaključno: svaki je komunikacijski događaj jedinstven i neponovljiv; govornik u skladu sa svojim konkretnim namjerama (intencionalnost) i ovisno o konkretnoj situaciji (situativnost) strukturira svoj iskaz, stvarajući pritom kohezivan i koherentan tekst (kohezivnost i koherentnost).²⁴ Redoslijed komponenta u složenim rečenicama i tekstu ide u red kohezivnih sredstava i u velikoj mjeri biva uvjetovan odabirom govornika u konkretnoj komunikacijskoj situaciji.

Literatura:

- BADURINA, LADA 2013. Vremenski odnosi na razini složene rečenice i teksta. *Vrijeme u jeziku / Nulti stupanj pisma, Zbornik radova 41. seminara Zagrebačke slavističke škole, Zagreb, 75–97.*
- DE BEAUGRANDE, ROBERT-ALAIN; WOLFGANG ULRICH DRESSLER 2010. *Uvod u lingvistiku teksta*, prev. Nikolina Palašić. Zagreb: Disput.
- FIRBAS, JAN 1992. *Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication*. Cambridge University Press.
- HALLIDAY, M. A. K.; RUQAIYA HASAN 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- HALLIDAY, M. A. K. 2004. *An Introduction to Functional Grammar*, Third edition. Revised by Christian M. I. M. Matthiessen. London: Arnold.
- PRANJKOVIĆ, IVO 2011. Red riječi. *Sintaksa hrvatskoga jezika / Književnost i kultura osamdesetih, Zbornik radova 39. seminara Zagrebačke slavističke škole, Zagreb: Filozofski fakultet, 23–34.*
- SILIĆ, JOSIP 1984. *Od rečenice do teksta: Teoretsko-metodološke pretpostavke nadrečeničnog jedinstva*. Zagreb: Sveučilišna naklada „Liber“.
- SILIĆ, JOSIP; IVO PRANJKOVIĆ 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.

²⁴ I na ovome mjestu upućujemo na kriterije tekstualnosti kako ih prepoznaje i određuje lingvistika teksta (usp. De Beaugrande i Dressler 2010).

- THOMPSON, GEOFF 2004. *Introducing Functional Grammar*, Second edition. London: Hodder Education.
- VUKOJEVIĆ, LUKA 2005. *Izražavanje posljedičnih odnosa u hrvatskome standardnom jeziku*, doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- VUKOJEVIĆ, LUKA 2008. *Izražavanje posljedičnih odnosa u hrvatskome standardnom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

The Order of Sentence Elements at Complex Sentence Level and Text Level

Abstract

Following the ideas of the Prague functional (actual) syntactic perspective on the basic and actual word order, the paper focuses on the order of sentence elements in complex syntactic structures (subordinated and coordinated). The order of clauses in a complex sentence is of primary interest. The issue that is of interest here is that of possible reasons that may result in a structure in which the subordinate clause antecedes the matrix clause (the so called inversion) in various types of texts, that is, communicational situations (e.g. academic and/or lecture discourse, private conversations, etc.). For this reason examples such as the following ones will be studied: *Kao što je naslovom najavljeno, bavit ćemo se složenim rečenicama.*, *Kako bismo ubrzali objavljivanje zbornika, želja nam je što prije skupiti radove.*, *Kao što je prethodno rečeno, nastava počinje u listopadu.*, *Ako ne prekineš s glupostima, odlazim!*, *Dok ne ispraviš jedinice, ništa od izlazaka!* etc. As far as coordinated sentences are concerned, we will first focus on the issue of determining the primary word order (*Sjedim i razmišljam* or *Razmišljam i sjedim*), and then we will try to establish the possible reasons for disturbing that word order (e.g. *Umro – brao trešnje i pao sa stabla.* vs. *Popeo se, brao trešnje, pao sa stabla, umro.*). Finally, since we adopt the view that a constructed sentence can be considered to be a fact of text (J. Silić), but also because the actual word/component order is realised precisely in a (con)textualised sentence, in the light of newer text linguistics (R. de Beaugrande – W. Dressler) we will discuss the order of components as a means of cohesion.

Ključne riječi: složena rečenica, tekst, hipotaksa, parataksa, funkcionalna rečenična perspektiva, funkcionalna gramatika, lingvistika teksta

Key words: clause complex, text, hypotaxis, parataxis, functional syntactic perspective, functional grammar, text linguistics